

HERDER'İN FOLKLOR TANIMLAMALARINDA HALK KAVRAMININ DOĞASI*

The Essence of the Concept of Folk in Herder's Definitions of Folklore

Doç. Dr. Erkan ZENGİN**

ÖZ

Genel olarak folklor konusunda bugüne değin Almanya'da yapılan tanımlamalara (örneğin Kant) şöyle bir göz atıldığında kuramsal olduğu kadar folklorun bilimsel dayanaklarına ilişkin tartışmalarda, 18. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) 'Dilin kökeni Üzerine (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*) ve *Alman edebiyatına ait parçalar I (Fragmente zur deutschen Literatur I)*' çalışmalarında dile getirdiği düşünceleri önemle anmak gerekir görüşünderiz. Folklor konusunda gündeme gelen tartışmalarda Herder adına daha çok bir sorunsal olarak 'halk' kavramı çevresinde sıklıkla gönderme yapıldığını anımsatmalıyız. Herder, folklor kavramına bağlı olarak halk kavramını kendince tanımlar. Herder'in 'halk' kavramını hangi anlamlarda kullandığını irdeleyen Meral Ozan (Milli Folklor Dergisi Sayı 45) 'halk' kavramının genel olarak şu dört anlamda kullanıldığını belirtmektedir: 1) genel olarak irili ufaklı bir topluluğu; 2) bir devleti meydana getiren bir topluluğu; 3) toplumun alt kesimlerini; 4) bir milleti ya da bir ulusu ifade eden bir kavram olarak kullanmıştır. Söz konusu çalışmayı tamamlar nitelikte olan bu inceleme hem folklor hem de halk kavramlarının daha doğru anlaşılabilmesi için gerekli olduğunu düşündüğümüz, Herder'in ilgili kavramlar konusunda önerdiği özgül düşüncelerini biraz daha ayrıntılı olarak belirginleştirmeye çalışmaktadır. Gerçekten de Herder'in folklor ve halk kavramları konusunda ileri sürdüğü düşünceler belli bir ortamın düşünceleriyle yoğunlaşmıştır. Burada söz konusu olan düşünceleri, savları, kısacası Herder'in yaklaşımını özellikle Kant ve Aydınlanma düşüncesinin oluşturduğu bağlamın içinde konumlandırmak gerekir görüşünderiz. Herder'in kendi özgün tarihsel sorunsalı çerçevesinde bu kavramı nasıl bir düşünce sistematığı (dizge) üzerinde kurguladığını, onun gerek kendi ulusal halk kültürü gerekse kendi ulusal tarihi bağlamında hangi kuramsal sorunları çözmek için oluşturduğunu, özellikle de folklor kavramına koşut olarak hangi görüşlere bir tepki olarak halk kavramına başvurduğunu göstermek istedik. Amacımız halk kavramını irdelerken Herder'in kültürel çoğulculuk kavramının ve kültür relativizminin (göreceliliğinin) nasıl evrildiğini ortaya koymaktır. Böylelikle, Herder'in kültür relativizmine dayalı görüşlerini biçimlendirirken aynı zamanda folklorun kendince kuramsal temellerini atıp bilimsel bir alan olarak sınırlarını nasıl belirlediğini göstermeye çalıştık. Bunu yaparken gönderme metin olarak seçtiğimiz, Herder'in *Dilin Kökeni* üzerine kaleme aldığı ünlü bir yazısında yalnızca dilin doğuşunu anlatmakla yetinmediğini; ona göre dilin kökeninde 'halk' ve 'halk ruhu' kavramlarının bulunduğu görmekteyiz. Gerçekten de Herder yazısında söz konusu bu kavramları öncelikle kendi içlerinde tanımlayarak dilin yaratıcı gücü sayesinde ulusal bir bilinç oluşabileceğine işaret eder. Bu çalışmada Herder'in halk kavramı konusundaki tutumunu bu açıdan irdeleyeceğiz. Kanımızca Herder'in folklor araştırmalarına en önemli katkısı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Herder'e göre ırk ya da etnik aidiyet, bir bilinçlilik biçimi olarak halk ruhunun somut unsurlarıdır. Herder, dil olmadan bu ruhun (toplumsal bilincin) varlık kazanamayacağına inanır. Onun görüşüne göre her halkın kendine özgü bir söyleme biçimi (söylem) yaratması gerekir ve bu söylemlerin arasında dil en önemli dolaylılardan (aracı unsurlardan) biridir. Bu tezleriyle, Herder aynı zamanda ulusal folklor (bir ulusun folkloru) ve tarih arasında bağlantılar kurmaya uğraşır, tanımlamalarını genele (folklor ve halk konusunda) yaymaktan geri durmaz.

Anahtar Kelimeler

Herder, milli kültür ve tarih, halk bilimi, ulusal bilinç, dil.

ABSTRACT

When the definitions of folklore to date in Germany (for example, Kant) are taken into a general consideration in the discussions concerning the scientific basis of folklore, regarding the last quarter of the 18th century especially the ideas of Johann Gottfried Herder (1744-1803) as expressed in his "Abhandlung über den Ursprung der Sprache" and his "Fragmente zur deutschen Literatur" are to be taken into serious account. It must be remembered that in the folklore discussions, the problematic concept of a 'folk' is widely referred to. Herder

* Geliş tarihi: 9 Ağustos 2019 - Kabul tarihi: 11 Mayıs 2020

Zengin, Erkan. "Herder'in Folklor Tanımlamalarında Halk Kavramının Doğası" *Milli Folklor* 126 (Yaz 2020): 18-26

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, zengin@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3306-839X.

defines the concept of a ‘folk’ according to his peculiar folklore concept. Meral Ozan studies the different meanings in which Herder uses the ‘folk’ concept, and comes to the following results (Milli Folklor Dergisi Sayı 45): It can mean 1) smaller or bigger group of people, 2) a people that forms a state, 3) the lower classes of a society, and 4) a nation. Notwithstanding, this study aims to give a more detailed account of Herder’s thoughts regarding the concepts of ‘folk’ and ‘folklore’ in order to enable the readers to have a better understanding of Herder’s specific use of these concepts. Also it must not be forgotten that Herder’s thoughts on the concepts of ‘folk’ and ‘folklore’ bear the mark of his time. Therefore, we suggest looking at Herder’s approach within the context of (especially) Kant and the philosophy of the Enlightenment. We want to expose how Herder used these concepts within his own historical problematic and within his own philosophical system, to focus on the theoretical problems that Herder tried to solve within the context of his national and cultural context, and especially to emphasise that Herder was bringing the concept of ‘folk’ into the fore in order to attack other theories. By examining the concept of ‘folk’ we also intent to expose how Herder’s understanding of poly-culture and cultural relativism had developed. Thus, we wish to show that Herder not only conceptualized his theory of cultural relativism, but that he also determined a clear field of research on folklore. In this regard, Herder’s article on the origin of language does not only deal with the question of how language came into being; eventually, his language theory is based on the concepts of ‘folk’ and ‘folk spirit’. Herder defends the thesis that only by means of the inherent creative power of language a national consciousness can be developed by people. In this study, Herder’s concept of ‘folk’ will be examined also under this point of view. This will lead us to maybe the most important contribution of Herder to folklore as a field of research. In Herder’s opinion race or ethnic identity are the concrete formations of the folk spirit as a form of consciousness. Herder believes that this spirit (this social consciousness) cannot come into existence without language. In his view every ‘folk’ has to create his own specific forms of expression (discourses), and among these media language is the most important one. By means of this thesis, Herder tries to establish logical relations between a national folklore (the folklore of a nation) and history, and he does not hesitate to apply these concepts to research in folklore and ‘folk’.

Key Words

Herder, national culture and history, folklore, national consciousness, language.

Giriş

Johann Gottfried Herder’in (1744-1803) düşünceleri oldukça geniş bir alanı içerdiğinden folklor araştırmaları ile ilişkisini özgül biçimde ele almak güçtür. Bu güçlüğün başlıca nedeni Herder’in, örneğin Hegel ya da Kant gibi görüşleri konusunda bütünlükçü bir dizge yaratmamış olmasına bağlıdır (bkz. Forster 2010: 12), dolayısıyla yazdığı felsefi metinlerinin dizgesellikten kopuk oluşu ilk anda göze çarpan bir özelliktir. Alan Dundes, Herder’in kimi çalışmalarının yayımının gecikmesini bu özellikle ilişkilendirir: “Herder’in ünlü Halk Türküleri Antolojisi (Stimmen der Völker in Liedern) ilk defa 1778-1779’da yayımlanmıştır, fakat tam olarak bilimsel anlamdaki halk bilim çalışmaları daha sonraki bir döneme kadar ortaya çıkmamıştır.” (Dundes 2006:12). Her ne kadar dizgeden yoksunluk bir eksiklik gibi algılansa da Herder’in çalışmalarında folklor kavramı kuramsal düzlemde ilk tanımsal ipuçları vermektedir.

Herder’in ortaya koyduğu düşüncelerin kendi tarihsel koşullarında değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Öyleyse, Herder’in folklor katkısı konusundaki çıkışını anlamak ve değerlendirmek için onun Alman kültür ve düşünce tarihindeki yerini kısaca anımsatmakta yarar olacağını düşünüyoruz (bu tutum onun folklor konusundaki konumunu daha açıklıkla ele verecektir): “[Herder] kaygan bir geçiş döneminde yaşıyordu; yaşadığı ülke Büyük Frederik’in şatafatlı büyüü altında değildi artık, ama henüz sonraki [özellikle Napolyon zamanındaki Fransız işgaliyle birlikte ortaya çıkan] devlet-kurucu, milliyetçi ruha kapılmamıştı da.” (Von Hassel 1981: 331) Almanya, Herder’in zamanında siyasî birliği henüz kuramadığı için, kültürel ve yerel özellikler Almanlık tasavvurunda ağır basıyordu. Oysa İngiltere ve Fransa kimlikleri, daha o zaman bu ülkelerde kurulmuş bulunan siyasî

birliğin damgasını taşıyordu. Herder'in folklor araştırmalarını önceleyen görüşleri işte bu düşünce ikliminde oluştu.

Herder'in yaşadığı dönemde Almanya'da siyasî birliğin kurulması konusunda her şey henüz belirsizdir; buna karşın Herder'in düşüncelerinde kendiliğinden (spontane) fizilenen kültür ağırlıklı bir bakış açısı mevcuttur. Konjonktür gereği kendiliğinden ortaya çıkan bu hassasiyetin, kuşkusuz Herder'in ta baştan içgüdüsel olarak *tüm* toplumlar için geçerli olan tek bir kültür modelinden yola çıkan felsefi ya da formel (biçimci) bir *evrenselciliğe* karşı çıkmasında payı vardır. Zira Herder daha çok *özgül kültürel farklılıkları* temel alan, hatta vurgulayan bir kültür ve tarih kuramını savunuyor ve temsil ediyordu. Evrenselci anlayışa (Herder'in zamanında Aydınlanma ve Kant felsefesinin savunduğu görüşlere) karşıt olarak Herder, *millî* diyebileceğimiz unsurların birbirine indirgenemeyeceğini ileri sürüyordu (bkz. Barnard 2003: 38-65). Folklor araştırmaları açısından önemli olan nokta, tek bir modele indirgenmemesi gereken özgül kültürleri temel alan Herder'in folklor araştırmalarına bilimsel bir geçerlilik kazandırmış olmasıdır.

Belki henüz sezgisel de olsa bu kültürel çoğulculuk temel eğilim olarak Herder'in gençlik yıllarında bile fark edilebiliyordu. Herder, Königsberg'de (doğduğu eyalet olan Doğu Prusya'da) Kant'ın derslerine girmiş, özellikle astronomi, doğa bilimi ve coğrafya ağırlıklı derslerinin etkisi altında kalmıştır. Buna karşın Kant'ın (evrenselci) metafizik dersleri ilgisini çekmiyordu: "Herder'in bizzat anlattığına göre [...] Kant'ı en çok astronomi, coğrafya ve büyük doğa kanunları hakkında konuşurken dinlemeyi severdi [...] metafiziğinden pek zevk almıyordu." (Herder 1830: 68).¹

Kant daha sonraki yıllarda *a-priorist* (ön-gerçekçi) ve evrensel bir metafiziğe yönelip Herder'in beğendiği derslerdeki yaklaşımdan oldukça uzaklaşırken, Herder, "eleştiri-öncesi" Kant'ta gözlemleyebildiği yaklaşıma bağlı kaldı: söz konusu anlayışı kültürel bakımdan derinleştirip, kültürel çok-çeşitliliği ve somut araştırmaların önemini vurgulayacak biçimde geliştirdi (bkz. Zammito 2002).

Kültür kuramı konusundaki bu tür yaklaşımlar Herder'in günlerinde henüz gündeme gelmişti ve onun kendi çok-kültürlü yaklaşımını temellendirmek için bir başlangıç noktası bulması gerekiyordu. Böylelikle, kapsamlı kuramsal sorunları ele almak için başlangıç noktası olarak Herder dilin kökeni sorunsalı üzerinde odaklanmıştır. Dilin kökeni sorunsalı önemli bir kuramsal başlangıç noktasıdır, çünkü farklı dillerin varlığı kuramsal bir evrenselciliğe karşı çıkmak için iyi bir örnek ve 'kanıt' sayılırdı. Herder, kendi bağlamında ve kendi koşullarında, deyim yerindeyse 'Babil Kulesi'nin yıkılışı'ndan sonra, bütün insanlığı ilgilendiren tek bir dil ve tek bir düşünceye geri giden (evrenselci) yolun kapalı olduğunu gösteriyordu: "Herder [...] millî dillerin meydana gelişini halkların dünya üzerinde [farklı yerlere] dağılımı olması" yla açıklıyordu (Neis 2003: 586).

Herder'in, folklor araştırmalarının kökenleri bakımından bu noktada kayda değer olan saptaması tek bir evrensel akıl biçiminden yola çıkan Aydınlanmacı yaklaşımı eleştirirken halk'a (*folk-lora*) ilişkin unsurlara vurgu yapması konusunda belirir. Herder'e göre kuramsal bakımdan doğru yaklaşım, halklara özgü (millî) farklılıkları temel alan bir yaklaşımdır. Herder'de dil yalnızca gerçekliği yansıtan bir "yapı" olmakla kalmaz aynı zamanda kullanımı sırasında bir gerçekliği (bireysel olduğu kadar toplumsal) yaratabilen bir 'güç' tür (*poiesis*) (bkz. Hetzel 2014: 275-294). Belirli bir halkı tanımlarken her şeyden önce o halkın diline bakılması, dilin sahip olduğu bütünleştirici gücün bir sonucudur. Aynı biçimde *halk dilbilimi* başlığı altında yürütülen araştırmalarda dilin belli bir toplum-

sal öbek tarafından özgül bir biçimde algılanması yanında yaratıcı ve bütüleştirici gücünü kendi ortamında inceleme çabası (bkz. Aktulum 2018) Herder'in dile bakışıyla örtüşmektedir.

Dilin Kökeni ve Millî Folklor Araştırmaları

Herder'in döneminde, salt farklı dillerin varlığı bile çok-kültürlülük ve kültür göreceliği bağlamında önemli ve apaçık bir olgu sayılırdı. Sıkça belirtildiği gibi, 'millet' olabilmek (ve farklı milletlerin olabilmesi) doğrudan dil gerçeğine bağlıdır; bu Herder'in paylaştığı bir görüştür. Belirli bir insan topluluğunun 'halk' olarak var olabilmesi için etnik bir benzerliğin ötesinde *birlik* olmanın bilincine varmanın koşulu ortak bir dil algısı yaratmaktan geçer (buna tüm öteki kültürel etkinlikler eklenir). Herder'in *Dilin Kökeni* konusundaki ünlü makalesi yalnızca incelemesinin başlığında belirtilen alanla (köken sorunsalıyla) sınırlı değildir. Söz konusu makale *insanın özü*'ne ilişkin antropolojik görüşler de içerir. Ama bu makaleyi aynı zamanda kimi folklorik tanımlamalar içeren bir çalışma olarak da görmek gerekir. Bu tanımlamaları yaparken dilin doğrudan Tanrı vergisi olduğunu yadsır; ayrıca dilin salt iç-güdüsel bir kökeni olduğunu savunan Rousseau'nun görüşlerine karşı çıkar. Antropolojik açıdan, Herder *Dilin Kökeni*'ne ilişkin incelenmesinin sonunda Tanrı'nın insana, dilini geliştirme becerisi verdiğini dile getiriyorsa da sonuçta ona göre dil insan elinden çıkmaz. Bir tanrıbilimci olmasına karşın Herder dilin insan yapımı olduğu tezini öne sürmekten geri durmaz (bkz. Zeller 2018: 250). Hatta bir adım daha ileri atarak dilin belli bir toplumun folkloruyla biçimlendiğine kesinkes inanır. Dili folklorla ilişkilendirerek kendince bir dil felsefesi bile ortaya koyar. Örneğin makalenin ilk tümcesini ele alalım: "*Daha hayvan olarak insanın dili vardır.*" (Herder 2006: 7). İlk tümcesi aslında Rousseau ve Condillac'a bir göndermedir. Herder, söz konusu düşünürlerin bir yandan dilin kökenini açıklarken biyolojik alandan doğrudan anlam boyutuna doğal bir geçiş olduğundan – yani, herhangi bir dolayım gereksinim duymadan madde den düşünceye geçmenin olası olabileceğinden – yola çıktıkları kanısındaydı. Oysa Herder'e göre maddî varlık (doğal, biyolojik madde) ve anlamlılık boyutu arasında kendiliğinden bir geçiş yoktur. İnsan dilinin ereği olan anlam boyutu 'hayvan dili' için ilkesel olarak kapalıdır. Çünkü Jochen Hörisch'in dediği gibi:

"Herder [dil kökeni sorununu ele alırken] aslında anlamın [ilahiyatçıların mana dediklerinin] doğuşu sorununu da ortaya atmış bulunmaktadır: Nasıl olur da [...] insan, genel hayvansal duyumsama dilinden kopup baştan sona eklemli bir iletişim diline sıçrar. [...] Herder'e göre insan 'tüm (insan-hayvanda mevcut) güçlerin yeniden yönlendirilmesi' diye adlandırdığı bir sürecin sonucu ortaya çıkmıştır. İnsan, dik yürüyüşü sayesinde etrafını görebilen [dolayısıyla bir *ufka* sahip olan] bir biyolojik varlıktır; öyle ki [...] ellerini serbest kılmayı başarmış olan insan, güçlerini ve olanaklarını yeniden düzenleyip örgütleyebilen hayvan-ötesi bir varlıktır. [...] Hayvanda sadece duyumsamaları dışı vurmaya yarayan sesler, insanda anlamlı biçimde eklemlemiş ifadeler dönüşmüştür." (Hörisch 2009: 25).

Demek ki anlamlılık boyutu mutlaka bir söyleme, Hörisch'in deyişiyle "anamlı biçimde eklemlemiş ifadeler" gereksinim duyar. Söylem-dışı bir anlamlılık söz konusu değildir. Hörisch, anlamın söylemsel düzenlenişi (dil kullanıma başlanır başlamaz söylem işlerlik kazanır) hakkında yalın ama aydınlatıcı şu örneği verir:

"Bildığımız sıradan taşlar, öylesine önümüzde durur ve bizim için hiçbir şey ifade etmez [...] ama Stonehenge'deki büyük taşların ne anlama geldiğini kendimize sor-

mamak elde değil. Çünkü dört ya da beş bin yıl önce düzenlenmiş olan taşları anlamlı buluruz – ne anlama geldiklerini ya da onları oraya diken insanlar için ne anlama geldiklerini bilmesek bile.” (Hörisch 2009: 16-17) (abç).

Stonehenge’de olduğu gibi yeryüzüne dağılmış insan toplulukların ayrı ayrı olarak her biri eldeki maddî unsurları kullanarak kendilerine özgü anlamlı ifadeler geliştirmek zorundadır. Buna olanak tanıyan önkoşul her insan topluluğun kendine özgü (millî) söylemler geliştirme becerisine sahip olmasıdır (ki belirtildiği bu *poiesis* kabiliyeti, Herder’in görüşüne göre tanrı vergisidir). Yukarıda belirtildiği gibi Yunanca’da bu özgün ifadeler yaratabilme becerisi için *poiesis* (yaratma becerisi) terimi kullanılır. Daha sonra söz edeceğimiz gibi, Herder’in çiçek ‘bahçe’si mecazını öncelikle bu beceri bağlamında yorumlamak gerekir. Unutmamak da gerekir ki Herder sonuçta insanın tek bir ırktan geldiğini düşünüyordu. *Irak*’tan çok *kültür*’den yola çıktığı ve ırk kavramı çoklu bir kökeni çağrıştırdığı için “birbirinden farklı ırklar”dan (bkz. Löchte 2005: 30) söz etmeyi yeğlemiyordu. Peki, folklor böyle bir tanımlamanın neresindedir? Bu soruya doyurucu bir yanıt onun halk ve millet kavramı konusundaki tanımlamaları dikkate alındığında verilebilecektir.

Herder’de Halk (*Volk*) ve Millet (*Nation*) Kavramları

Birbirinden farklı ve Herder’in kullandığı anlamda ‘millî’ söylemlerin geliştirilmesi, elbette bir topluluğun varlığını gerektirir. Burada ‘millî’ derken, sözcüğün günümüzdeki anlamına değil de, elbette Herder’in anladığı anlamdaki ‘millî’ ve ‘millet’ kavramlarına göndermede bulunmaktadır. Herder’in gözünde söz konusu özne her şeyden önce halk’tır (Alm. *Volk*); ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, bu özgül özneyi tanımlarken Herder’in kimi zaman millet (Alm. *Nation*) kavramını kullanmasıdır:

“Herder daha 1767 yılına ait *Fragmanlar*’ında ‘millî ruh’tan [*Volksgeist*] söz eder ve ‘millet’ [*Nation*] ile ‘halk’ [*Volk*] kelimelerini eşdeğerli olarak ve yan yana kullanır. [Almanya’da] 1800’lere dek daha çok millet [*Nation*] kavramı kullanılırken, 19. yüzyıl boyunca giderek Almanca kökenli *Volk* [halk] daha çok kullanılır oldu; o zamandan beri *Volksgeist* [halk ruhu] kelimesi de bilinen bir deyiş haline geldi. [...] Halk ruhu [*Volksgeist*] ve millet ruhu [*Nationalgeist*] arasında [...] bir ayrım yoktu. [...] *natio* Latince’de, ortak dil aracılığıyla berkit edilen kandaşlık bağlarını ifade eder. Almancada bu kelime 14. yüzyıldan beri yaygın biçimde kullanılıyordu. Günümüzde *natio* ve devlet arasında bir bağlantı kurulur (millet, ulus [*Nation*]). Ama bu anlam Herder’de yoktur. Hem millet (*Nation*) hem de halk [*Volk*] kullanır. *Volk* kelimesi Jermen kökenlidir ve köken itibarıyla ‘güruh’, ‘savaşçı topluluğu’ anlamına gelir. [...] Günümüzde akla gelen kandaşlık bağları, sonradan, *natio* [millet] ile bağlantılı olarak *Volk* [halk] kelimesinin anlamına dâhil olmuştur.” (Mährlein 2000: 18-19).

Herder için başlıca amaçlarından biri, *dil örneğinde* evrenselci yaklaşımın temelsizliğini kanıtlamak olduğu için, *halk* ve *halk ruhu* kavramına özgül ve özgün bir anlam kazandırmaktır. Mährlein’in yukarıda belirttiği gibi Herder bu halk kavramını millet kavramıyla eşdeğer biçimde kullanmaktadır. Nedeni, Alman tarihinde o zaman diliminde bugünkü anlamda milliyetçilik kavramının henüz bir ideoloji olarak yeterince gelişmemiş olmasıdır:

“Herder’in devrinde Almanya’da milliyetçi bir hareket yoktu. Zaten bu tür bir hareket Almanya’da 19’uncu yüzyılda başlamıştır. Çünkü daha önce bu tür bir hareketin dayanabileceği bir devlet yoktu. Sadece Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu çatısı altında toplanmış bir devletler topluluğu vardı.” (Sevim 2008: 143).

Ancak 1800'lerin başında doruklarına çıkan Alman Romantizmi'ne ve yüzyılın başındaki Napolyon savaşlarına daha on yıllar vardı. Dolayısıyla Herder'in başlangıç noktası siyasi değil, bilimsel ve felsefidir. Anlamlandırma sürecinin öznesi olan halk da siyasi bir nitelikten öte kültürel bir nitelik taşır.

Halk, halk ruhu, millet ve millîlik bağlamı Herder'in diğer yapıtlarında da bir leitmotif (yinelenen öge) durumuna gelir; çünkü dil, birbirinden oldukça farklı olabilen halk düşüncesinin ürettiği söylemlerden ve yeni medya kuramlarının anlatımıyla 'anamlılık ortamları'ndan yalnızca biridir. Bu bakımdan Herder her ne kadar anlamın söylemsel yapısını dil örneğinde ortaya koysa da, (farklı kültür) söylem(leri) bağlamında söyledikleri yalnızca dil olgusuyla sınırlı değildir. Söyledikleri, aynı zamanda özgül halk düşüncesi'nin tüm (millî) dışavurumlarını içermektedir. Bu nedenle Herder'in milliyetçiliği siyasi bir nitelikten çok kuramsal, antropolojik ve kültürel bir nitelik taşır.

Herder'in Somut (Millî) Folklor Araştırmaları

Kuramsal düzlemde özgün halk söylemlerini incelemenin önceliğini vurguladıktan sonra, Herder bu kuramsal yaklaşımın gereğini yapıp somut, farklı 'halk ruhları'nın yarattığı 'millî' [*Volk*'a, yani halk'a ait] söylemlerin kendilerine özgü sistemlerini inceler. Bu konudaki önemli somut millî folklor çalışmalarının arasında göze çarpanlardan biri değişik halk ezgileri konusunda gerçekleştirdiği araştırmalardır. Kuramsal açıdan baskın çıkan temel düşünce, somut incelemelerin aslı olduğunu fiilen göstermeye çalışmasıdır. Yapılması gereken, hazır ve evrensel(cı) bir modelin hazır kalıpları aracılığıyla değişik kültürleri yargılamak yerine bütün millî kültürlerin özgün söyleme biçimlerini oldukları gibi kabul etmektir.

Anamlılık boyutuna sıçramak için dil ortamını kullanan millî söylemlerin en önemlilerinden biri Herder'e göre *halk edebiyatı* ve *halk müziğidir*. Zaten Herder bu terimlerin Almanya'daki karşılıklarını bulan kişi olarak kabul edilir (Alm. *Volksdichtung* ve *Volksmusik*). Halk edebiyatı, Herder'in İbranî halk edebiyatı örneğinde gösterdiği gibi, eylemi başlatan özelliğinden ötürü, halk ruhuna (millî ruha ya da halk düşüncesine) en yakın söylem biçimlerinden biridir:

"İbranî edebiyatı kelimesinin tam anlamıyla edebiyatı: yani *poiesis*'ti [yaratılış]; Herder, dilin yalnızca gerçekliği temsil etmediğini, dili icra etmenin bizzat gerçeklik yarattığını öne sürüyordu. (Trajik) edebiyatı bir olayın taklidi [*mimesis*] olarak gören Aristoteles'in *Poetika*'sına karşıt olarak Herder'e göre İbraniler'de [...] söz ve eylem, dil ve edebiyat birdi. [...] Ezgilerinin sözleri, bir eylemi başlatır." (Hetzl 2014: 280-281).

Hetzl'in saptaması Herder'in görüşlerini bir çırpıda özetlemektedir: Dil ortak bir tutumu ele veren şeydir. Edebiyatın millî, yani halkın imge evrenine ilişkin olduğunu gösteren en önemli özellik, gerçekliği taklit etmekten öte belli bir toplumsal öbeğe gönderme yapan, onu içeren bir *gerçeklik yaratan* etkinlik tarzı olmasıdır. Bu görüşten çıkaracağımız en kestirme sonuç şudur: Söz konusu etkinliğin öznesi, halk ve halk ruhudur. Halk ruhunun değişik söylem biçimleri aracılığıyla yarattığı gerçekliğin ereğiye, topluluğu harekete geçirmek, topluluğa özgün bir yön vererek onu millî nitelikteki bir hareketin parçası yapmaktır. İşte bu olgudan, halk edebiyatı söyleminin asıl işlevinin 'eylemi başlatmak', yani harekete geçirmek olduğundan yola çıkarsak, gerçek bir bilgi nesnesine, yani 'halk ruhu'na (düşüncesine) ilişkin bilgilere ulaşabiliriz: "Dil, Herder'in gözünde halk ruhunun canlı, organik ifadesi, insanların düşüncelerinden oluşan bir hazine odası, tüm insan ruhlarının etkinliklerinin toplamıdır." (Baur 1960: 38).

Aynı şey tüm folklor söylemleri için geçerlidir. Dolayısıyla folklor araştırmaları bağlamında Herder'in řu saptamasını en azından kaydetmek gerekir: Herder'e göre (yine evrenselci bakış açısının tersine) taklit yoluyla temsil edilen bir 'gerçekliğin' evrensel bir doğruluk değeri taşıyıp taşımadığı değil, söylemin halkı harekete geçirip geçirmediği önemlidir: "*Genel olarak ifade edersek halk ezgileri [...] kültürel belgelerdir. Kültür, insanların sürdürdüğü yaşam biçimlerinin cisimleşmiş halidir, onların dünyayı anlamlandırmanın yoludur.*" (Berry 1982: 36).

Folklor ve Tarih

Millî dil ve diğer söylem biçimlerini hareket geçirme etkisi bakımından ele almanın sağladığı bakış açısıyla bakıldığında tarihsel bir boyut da işin içine girer. Çünkü bu millî söylemler –öyle ki bunlar Herder'e göre "*herkesin kendi tarzında katkıda bulunduğu bir insan düşünceleri hazinesi, [...] tüm [farklı] insan ruhlarının eylemlerinin toplamıdır*" (Herder 2016: 5) – aynı zamanda tarihsel olarak oluşmuştur. Herder'in kullandığı 'çelenk' ve 'bahçe' mecazlarını bu tarihsel bağlamda ele almak gerekir: 'Bahçe mecazı yalnızca mekanik bir rasyonaliteden farklı baktığını ifade etmiyordu, aynı zamanda tarihin kendi çağımız için bir bilgi kaynağı olduğunu vurguluyordu.' Herder'e göre halklar, kendine özgü kültür ürünleriyle donatmak durumunda oldukları birer bahçe gibi düşünülüyordu.

Herder'in yayınladığı *Halk Ezgileri* seçkisinin amacı, her ne kadar öncelikle farklı millî ruhların çeşitliliğini ortaya koymaksa da, aynı zamanda tarihsel bir bakış açısı getirmektir. Çünkü millî folklor hazinesine halk ruhunun bir tür izi gözüyle bakıldığında, bu izi bırakan halk ruhu tarihsel olarak da tanımlanabilir. Millî folklor araştırmalarına, daha önce belirtildiği gibi, kültürel çoğulculuk kuramıyla bilimsel bir geçerlilik kazandırmış bulunan Herder, gerçekleştirdiği somut folklor araştırmaları aracılığıyla halk ruhunun tarihsel gelişimini de bilimsel bir nesne olarak temellendirmektedir. Belki de Herder'in gözünde asıl tarihin, millî folklor söylemlerinde izini bırakan halk ruhunun tarihi olduğu bile denebilir.

Bu noktada Herder'in nasıl bir mantıkla tezlerini geliştirdiğini özetlemek gerekirse: millî folklor söylemleri, halk ruhunu harekete geçirirken, bir 'eylem başlatırken' (bkz. Hetzel 2014: 280-281) yalnızca bir 'gerçeklik yaratmak'la kalmaz, aynı zamanda harekete geçirmeye çalıştığı halka bir anlam (eğer dini bir motif söz konusuysa, bir mana) sunar. İşte bu anlam halk ruhunun izini taşır ve onun hakkında bilgi içerir. Söz konusu anlamların çağlar boyunca içerik bakımından nasıl değıştiklerini, millî folklor olgularını gözlemleyerek halk ruhunun tarihini (dolayısıyla evrilişini) izleyebiliriz.

Bu bakımdan Herder için folklor araştırmaları konusunda Kant'ın önerdiği evrenselci yaklaşım akılsal olarak uygun düşmemektedir. Evrensel yaklaşımın doğasındaki asıl tehlike "bir eylemi başlatmak" (řu ya da bu eylem) amacıyla yaratılan söylemlere bizim zihnimizdeki ölçütlerle yaklaşmak konusunda belirlemektedir. Nedeni açıktır: řu ya da bu folklorlara ait her fenomen (olgu) kendi özgül kültür bağlamında ele alınmalıdır. Herder için önemli olan şey söylem düzeyinde yaratılan dünya değil (o kurgusala kapı açmayı reddeder), kendine yön veren 'halk ruhu'nun (bkz. Mährlein 2000: 18-19) tarihsel olarak bu söylemlerde bıraktığı izleri sürer.

Herder'in bu saptamasının, akıl yürütmenin anlamını ve önemini Gadamer şöyle dile getirmiştir:

"[Herder] bir dönemin başka bir dönemin ölçütleriyle ölçülmesini engellemek gerektiğini anladı. Ve bunun sonucunda tarihin *ilk* temel özelliğini saptamıştır: Tüm dönemler ve halklar, [...] mutluluğun çekirdeğini kendi bünyesinde barındırır. Dönemleri ya da halkları mutlulukları bakımından karşılaştırmanın yanlış olacağını

gördü. [...] Herder ‘tüm tarihin cansuyunu ve çekirdeği’ni arıyordu ve bunları kendi yüzyılın akılsal ideallerinde bulamıyordu.” (Gadamer 1987: 325).

Görüldüğü gibi Herder’in yürüttüğü mantık evrenselci yaklaşımın ortaya koyduğu mantıktan tümüyle ayrıdır. Evrenselci yaklaşım, vurguladığımız gibi, kültürel fenomenlere tek bir model aracılığıyla yaklaşır ve söylemlerin nasıl bir gerçeklik, nasıl bir dünya yarattığına odaklanır; sonra bu gerçeklik, evrensel bir geçerlilik bağlanan modelle karşılaştırılır ve söylemdeki dünya hakkında yargıda bulunulur. Oysa millî folklor söylemlerini bir kültürel izler olarak gören Herder’in sorunsalı halk ruhunun durumu tarihsel gelişimi dikkate alarak kavramaktır.

Gadamer’den yaptığımız alıntıda altı çizilmesi gereken nokta, onun da Hetzler gibi *folklorun etkileme gücünden söz etmesidir*. Folklorun özelliği, halk ruhundan güç alarak halkı etkilemesi, belirtildiği gibi ‘harekete geçirmesi’, ‘eylemi başlatması’ gücüne sahip olmasıdır. Folklorun ‘kalbi’ işte bu güç – bir halktan ötekine, bir dönemden başka bir döneme değişen güçtür. Herder bir topluluğun millî birliğini sağlayan unsurun işte bu güç olduğuna vurgu yapar. Öyleyse her ayrı millî folklor halk ruhundan kaynaklanan bir gücün (enerjinin) dışavurumudur.

Sonuç

Herder, daha öğrencilik yıllarından itibaren evrenselci-karşıtı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Öğrencisi olduğu Kant’ın etkisi, daha çok eleştiri-öncesi Kant’ın etkisidir. Zammito’nun gösterdiği gibi Herder, Kant’ın daha sonraki metafizik yönelimine katılmamış, Kant’ın doğa bilimi, astronomi ve coğrafya derslerinde açtığı yolda ilerlemiştir. Kant ve Aydınlanma’nın geliştirdiği metafizik paradigmadan uzaklaşıp kültürel çoğulculuğa yönelmesi sayesinde Herder folklor araştırmaları için büyük bir önem taşıyan *spesifik* (özümlü) ‘halk’ ve ‘halk ruhu’ kavramlarını kuramsal olarak derinleştirmiştir. Bu kavramlardan yola çıkarak, yalnızca tek ve evrensel modelin halkların yarattığı bütün söylemleri tümüyle kapsayamayacağını öne süren Herder, farklı halklara ait farklı kültür söylemlerinin özgül biçimde değerlendirilmesi gerektiğini, yani kültür relativizmini savunmuştur. Böylelikle Herder yalnızca kültür relativizmine doğru bir adım atmakla kalmamış, aynı zamanda folklor araştırmalarına bilimsel ve kuramsal açıdan katkı sağlamıştır. Ona göre, dil örneğinde görüldüğü üzere, anlamın ya da anlamsal (semantik) bir içeriğin mutlaka bir söylem aracılığıyla oluşturulması gerekir. Anlamın genel geçer ve söylem-dışı bir varlığı yoktur. Bu nedenle evrenselci yaklaşımın tek yönlülüğüne son verip, Aydınlanma felsefesinin esinlediği halk kültürü kavramına kuramsal anlamda hak ettiği derinliği kazandırmış, daha sonra gelişen milliyetçi akımlara (başta Alman Romantikleri olmak üzere) tezlerini dayandırabilecekleri kuramsal bir zemin yaratmıştır. Bu nedenle Herder kimi zaman ‘milliyetçiliğin babası’ gibi nitelemelerle anılmaktadır. Kendi sınırları içinde tartışılır düzeye ulaşan folklor araştırmaları ile ‘millî’ nitelemesi yalnızca siyasal (Fransızlarda olduğu gibi ulus devlet zemininde) ya da ekonomik bağlamda (İngilizlerde olduğu gibi millî ekonomi zemininde) değil, aynı zamanda ve her şeyden önce *millî kültür* bağlamında bir anlam ve değer kazanmıştır.

NOTLAR

1. Herder’in özgün yapıtından ve kimi diğer yazarlardan alıntılarla kesitlerin çevirileri tarafımızca yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay. "Halk Dilbilimi." *Millî Folklor* 118 (Yaz 2018): 5-18.
- Barnard M. Frederick. *Herder on Nationality, Humanity and History*. Montreal-Kingston: McGill-Queens University Press, 2003.
- Baur, Ernst. *Johann Gottfried Herder Leben und Werk*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1960.
- Berry, J. Christopher. *Hume, Hegel and Human Natur*. London: Martinus Nijhoff, 1982.
- Dundes, Alan. "Halk Kimdir?" (çev. Metin Ekici): Öcal, Oğuz ve diğer (yay. haz.) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2006.
- Ernest, Renan. *Dilin Kökeni Üzerine* (Çev. Selâmi Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- Forster, Michael. *After Herder*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Gadamer, Hans Georg. *Gesammelte Werke 4*. Tübingen: Paul Siebeck, 1987.
- Herder, Caroline. *Erinnerungen aus dem Leben Johann Gottfrieds von Herder*. Stuttgart: Cotta, 1830.
- Herder, J. Gottfried. *Fragmente zur deutschen Literatur I*. South Carolina: Nabu Press, 2011.
- Herder, J. Gottfried. *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin: Dearbooks Verlag, 2016.
- Hetzel, Andreas. *Kraft und Struktur – Spuren rhetorischen Sprachdenkens in Herder Vom Geist der ebräischen Poesie*: Ralf Simon (yay. haz.), Herders Rhetoriken im Kontext des 18. Jahrhunderts. Heidelberg: Synchron Wissenschaftsverlag, 2014.
- Hörisch, Jochen. *Bedeutsamkeit*. München: Hanser Verlag, 2009.
- Löchte, Anne. *Johann Gottfried Herder: Kulturtheorie und Humanitätsidee*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005.
- Mährlein, Christoph. *Volksgeist und Recht*. Würzburg: Königshausen & Neumann Verlag, 2000.
- Neis, Cordula. *Anthropologie im Sprachdenken des 18. Jahrhunderts*. Berlin: de Gruyter, 2003.
- Ozan, Meral. "Herder'de Volk Kavramı". *Millî Folklor* 45 (Bahar 2000): 40-42.
- Sevim, Acar. *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2008.
- Von Hassel, Malve. "J. G. Herder – A Lost Ancestor, Communication". *Dialectical Anthropology* (1981): 331-339.
- Zammito H. John. *Kant, Herder, and the Birth of Anthropology*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Zeller, Christoph. "Primordial Poetry: Herder's Abhandlung über den Ursprung der Sprache and the Poetics of Lying". *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* 93 Issue 3 (2018): 250-276.